

AZ OSZTÁLYELMÉLETEK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA?

FÁBER Ágoston

ELTE TáTK; Szociológiai Intézet, École des Hautes Études en Sciences Sociales
H-1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a.; 54, Boulevard Raspail, 75006, Párizs, France;
e-mail: agostonfaber@gmail.com

Wright, E.O. ed.: *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Az Eric Olin Wright szerkesztésében tavalyelőtt megjelent kötet két fontos feladatot vállal magára: egyrészt igyekszik bemutatni az osztályelméletek legfontosabb szociológiaelméleti gyökereit a szociológia nagy klasszikusaihoz, Marxhoz, Weberhez, Durkheimhez és Bourdieu-höz visszatérve, másrészt pedig reflektál (még ha csak korlátozott módon is) arra a huzamosabb ideje zajló vitára is, amely az elmúlt néhány évben az osztályfogalom szociológiai relevanciája körül bontakozott ki. Az osztályfogalom (és osztályelmélet) védelmezői szerint az osztály továbbra is érvényes és fontos szociológiai kategória, míg ellenfeleik azt hangoztatják, hogy a valaha releváns szociológiai fogalmat végérvényesen át kellene adnunk a történészeknek, ugyanis a mai (elsősorban nyugati típusú) társadalmakban már korántsem meghatározó jelentőségű, a fogyasztói társadalom által felgyorsított individualizáció az osztályalappon szerveződő politikai és életmódközösségek bomlásához vezetett.

A kötetet Wright egy-egy tanulmánya nyitja és zárja, ezen felül a különböző osztályelméleteket bemutató tanulmányok szerzői Richard Breen, David Grusky és Gabriela Galescu, Elliot B. Weininger, Aage B. Sørensen, s végül Jan Pakulski, aki a kötetben az osztályfogalom ellenfeleit képviseli.

A bevezető tanulmányban E. O. Wright a marxi hagyományokra támaszkodva bemutatja azokat a dimenziókat és kérdéseket, amelyek egy osztályelmélet átfogó kidolgozásánál elsődleges fontossággal bírnak. Tanulmánya második részében pedig – neomarxista beállítottságát meg nem hazudtató módon – arra a konklúzióra jut, hogy sem a marxi tanok, sem az osztályelméletek érvényessége nem látszik megkérdőjeleződni, úgy véli, a marxi elgondolásokból a huszonegyedik században a legjobban, a legígéretesebben használható koncepció a *kizsákmányolás* fogalma és elmélete. Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a kizsákmányolás a marxi elmélet és kordiagnózis egyik leginkább normatív, értéktöltettel bíró fogalma, amely messzire vezet a tárgyilagos, értékelésektől mentes leírástól, ennek ellenére (vagy éppen ezért) a marxi kapitalizmuselmélet egyik legfontosabb elemének tekinthető.

Tanulmányában Wright tisztázni igyekszik olyan fogalmakat (mint osztályérdek, osztálytudat, az osztályérdek megvalósítására irányuló cselekvések, az osztály kialakulása és az osztályharc), amelyek eredeti – marxi – jelentésére az idők során számos többletjelentés, életérzést kifejező jelentésárnyalat rakódott. Emellett Wright számos egyéb, az osztályelméletek (és nem csak a marxi alapokon állók) megértése szempont-

jából fontos problémát is felvázol. Az általa vizsgált kérdések (melyek nagyrészt az osztályviszonyokat érintik) tagadhatatlanul marxi ihletettségűek, komplexitásban, cizelláltságban mégis túlmutatnak az eredeti koncepción.

A marxi koncepcióból Wright a kizsákmányolás fogalmát emeli ki, melyet a 21. század elejei kapitalista társadalmakra nézve a leginkább érvényesnek tekint. Felfogása szerint kizsákmányolásról abban az esetben beszélhetünk, ha az alábbi három feltétellel egyidejűleg teljesül:

1. A kizsákmányolók anyagi jóléte szükségszerűen a kizsákmányoltak anyagi kifosztásával jár.

2. A kizsákmányolók saját helyzetük biztosítására a kizsákmányoltakat kizárják a termelési forrásokhoz való hozzájutásból.

3. Ez a kizárás lehetővé teszi a kizsákmányolók számára, hogy a kizsákmányoltak munkájának erőfeszítését és gyümölcsét elsajátítsák.

Wright hangsúlyozza, hogy a kizsákmányolás nem egyenlő az elnyomással, ugyanis míg utóbbi az alávetettek teljes kiszolgáltatottságát jelenti, addig az előbbi valamilyen formában lehetőséget nyújt (ha csak korlátozottat is), hogy érdekeiket érvényesítsék, mivel a kizsákmányolónak minden esetben szüksége van a kizsákmányoltakra. Kizsákmányolásra példa lehet az Amerikába hurcolt fekete rabszolgák esete, míg az elnyomás egyik legszembetűnőbb megnyilvánulása az észak-amerikai indiánok leigázása volt.

Wright meglátása szerint a marxi osztályelméletnek számos olyan előnye van, melyek azt más osztályelméleteknél jobban használhatóvá teszik. Itt említi a hatalmi és termelési viszonyoknak az osztályviszonyokhoz kapcsolását, a konfliktust mint a kapitalista termelési mód alapvető jellemzőjét, az elnyomás és a kizsákmányolás fogalma közötti különbségtételt, végül pedig hangsúlyozza, hogy a marxi osztályelmélet talaján történelmi és összehasonlító elemzések elkészítése is lehetségessé válik. Wright szerint tehát nemcsak az osztályelméletek általában, de leginkább a Marx nevéhez köthető változat az, amely a szociológia számára a 21. század elején komoly relevanciával bír.

A weberi osztályelmélet alapjait Richard Breen ismerteti, de mivel Weber sosem tárgyalta osztályelméletét rendszerező és teljességre törekvő igénnyel, így annak elemeit több helyről, nem ritkán a sorok között olvasva kénytelen összerakni.

A weberi osztályfogalom a marxi koncepciótól több ponton is jelentősen eltér. Weber szerint az egyének osztályhelyzete egyenlő gazdasági (piaci) helyzetükkel. A hasonló gazdasági helyzet hasonló életesélyeket eredményez. Osztálynak pedig azon osztályhelyzetek összességét tekint, amelyek között az inter- és intragenerációs mobilitás tipikus jelenségnek számít. Marxszal szemben Weber nem említi a kizsákmányolás jelentőségét, s állandó konfliktusokról és kibékíthetetlen osztályellentétekről sem beszél, általában: a marxi elmélet normatív alapállása Webernél teljes mértékben hiányzik.

Breen szerint a neoweberiánus szociológusokat az osztályok csak annyiban érdeklik, amennyiben azok – a piacon betöltött pozíció közvetítésével – az életesélyeket meghatározzák, azok szóródásához vagy hasonlóságához vezetnek.

Breen a neoweberiánus osztályelmélet szemléltetésére a neoweberiánus szociológusként számon tartott John Goldthorpe osztálysémáját ismerteti. Noha Goldthorpe saját modelljében csak az egyének munkaerő-piaci helyzetét veszi alapul, azt rendkívül összetett módon, több dimenzióban vizsgálja, például: tulajdonos vagy nem tulaj-

donos, szerződéses vagy szolgáltatói viszony a felek között, képzettséget igénylő vagy nem igénylő, szigorú vagy kevésbé szigorú felügyelet mellett végzett munka stb.

A Goldthorpe-i alapséma tizenegy osztályt különböztet meg, ezeket az empirikus kutatás jellegétől és igényeitől függően hét vagy négy osztályba lehet összevonni, ám ez is okozhat nehézségek, mivel sosem jelent könnyű feladatot annak megállapítása, hogy mikor hány osztályt érdemes megkülönböztetni. Minél kisebb ugyanis ez a szám, annál erősebb lesz a modell magyarázó ereje, és minél nagyobb, annál pontosabb lesz a modell maga. Másodsorban, hogyan lehetünk biztosak abban, hogy a Goldthorpe és munkatársai által kidolgozott négy, hét, illetve tizenegy osztályos modell a legalkalmasabb a társadalmi rétegződés vizsgálatára? Breen két lehetséges ellenvetéssel szolgál e téren: „Érvként vetődhet fel, hogy például egy foglalkozási presztízsskála jobban megragadja azon pozíciók közötti különbségeket, melyek az életesélyek szempontjából relevánsak. Vagy pedig úgy is gondolhatjuk, hogy maguk a foglalkozások jelölnek ki olyan különbségeket az életesélyek terén, amelyek élesebbek, mint az osztályok közöttiek” (43. o.).

A legfontosabb magának a modellnek az empirikus tesztelése lenne. 1984-es brit adatokon Evans és Mills elvégezte a Goldthorpe-modell tesztelését, és azt tapasztalták, hogy az általuk feltárt látens osztálystruktúra igen nagymértékben megfelel a Goldthorpe-féle négyosztályos modellnek. Ugyanakkor az 1996-os brit adatokon elvégezve ugyanezt az elemzést, látniuk kellett, hogy a végeredmény több ponton ellentmond a vizsgálat alá vont modellnek. Úgy tűnik tehát, hogy az eltelt tizenkét év mindenképp szükségessé teszi az eredeti modell felülvizsgálatát.

Emellett Breen egyéb hiányosságokra is felhívja a figyelmet: véleménye szerint Goldthorpe adós maradt annak bemutatásával, hogy a munkaviszony különböző típusai mi módon, *milyen mechanizmusokon keresztül* gyakorolnak hatást az életesélyekre (és egyéb változókra), vagyis hogy a magyarázat szintjén mi különbözteti meg a Goldthorpe-féle newweberiánus osztályismét más, nem Weberre támaszkodó osztályelméletektől.

Továbbá a csak a (munkaerő)piaci helyzetet alapul vevő osztályelméletek komoly nehézségbe ütköznek, amikor olyan egyének osztályhelyzetének megállapítása lenne a cél, akik maguk a (munkaerő)piacon nincsenek jelen, gondoljunk például a gyerekekre vagy a háztartásbeli feleségekre. Ilyenkor általában az apa vagy a férj osztályhelyzetét rendelik a gyerekekhez vagy a feleséghez; mivel a férfiak (munkaerő)piaci helyzetét általában stabilabbnak tartják feleségükénél, ezért szokták a dolgozó feleségek helyzetét is férjük osztályhelyzetével azonosítani. Ez az eljárás mindenképpen pontatlanságokhoz vezethet, továbbá mit kezdünk az olyan – egyre növekvő számú – esetekkel, amikor a férj helyett a feleség válik elsősorú kenyérkeresővé a háztartásban.

Írásának végén Breen a „Van-e még osztály?” kérdésre is reflektál. Úgy gondolja, hogy az osztály továbbra is releváns szociológiai fogalom, s ezt jó néhány kutatásra hivatkozva állítja: a származás és a gyerekek iskolai teljesítménye közötti kapcsolat erőssége a huszadik század folyamán nem változott, az osztályalapú szavazás csak Skandináviában gyengült, Németországban, Franciaországban és még számos helyen erre nincs bizonyíték, a társadalmi mobilitás tekintetében pedig a különböző osztályok közötti arányokban sem volt megfigyelhető jelentős változás a huszadik század utolsó negyedében.

Durkheimi osztályelméletről írni nem könnyű feladat, hiszen Durkheimet – joggal – nem egy osztályelmélet átfogó kidolgozása tette híressé, s tisztában van ezzel a fejezet szerzője, David Grusky is. Ennek ellenére a durkheimi szociológiának vannak

olyan elemei, amelyek, noha nem állnak össze koherens osztályelméletté, mégis adalékot szolgáltatnak a leginkább Marx és Weber nevével fémjelzett tudományterület megértéséhez. Elsősorban a *Társadalmi munkamegosztásról* című kötetben érdemes kutatnunk.

Durkheim az osztályok szerveződésének alapjait nem a gazdasági-szociológiai háttérben vagy a termelési eszközökhöz kapcsolódó viszonyokban, hanem a társadalmi és az egyéni szint között „közvetítő” korporációkban véli felfedezni.

Durkheim szerint az olyan „nagy társadalmi osztályok”, mint a tőkésosztály vagy a proletariátus, nem maradhatnak fenn tartósan, a fontos társadalmi közösségek inkább kisebb, már-már mikroszinten fognak kialakulni. Úgy gondolja, idővel a társadalmak meritokratizálódásával (és természetesen az individualizációval) párhuzamosan a nagy társadalmi csoportok szétesnek, mivel a különböző egyének tehetségük, képességük szerint különböző lehetőségekhez és pozíciókhoz jutnak, a meritokratikus berendezkedésnek köszönhetően pedig a különbségeket gond nélkül legitimálni lehet a társadalomban.

Durkheim véleménye az osztályharc megítélésében is eltér mind Webertől, mind pedig Marxtól. Míg Marx elméletében az osztályharc kulcskérdésnek számított, addig Webert ez a kérdés nemigen foglalkoztatta. Durkheim bizonyos értelemben köztes álláspontot képvisel. Szerinte az osztályharcok csak átmeneti jelenségek, hiszen az állami szabályozás és az egyre növekvő állami beavatkozás hatására a permanens konfliktusok lehetetlenné válnak. Különböen is, a meritokratizálódó társadalomban nem a nagy osztályok, hanem a foglalkozási csoportok, a korporációk képezik majd a társadalmi identitás alapját.

Marxszal ellentétben Durkheim a kizsákmányolást sem tartja kulcskérdésnek. Elismeri ugyan, hogy előfordulhatnak a társadalomban jogtalan előnyök (ilyen például a vagyonos család gyerekeinek előnye a szegényebb gyerekekhez képest), de a kizsákmányolást nem tekinti a társadalmi viszonyok alapjának. A különböző egyenlőtlenségeket közvetlen és közvetett állami beavatkozással lehet enyhíteni, mégpedig oly módon, hogy az állami beavatkozásnak a munkaerő áramlásának teljes szabadságát kell biztosítania, hiszen a jogtalan egyenlőtlenségeket az eredményezi, hogy a) egyes embereket eleve kizárnak bizonyos pozíciókból (kaszttrendszerben vagy foglalkozások egyik vagy másik nemhez kötésével), vagy b) egyesek eleve nem tudják megfizetni azokat a költségeket, amelyek a magasabb szintű képzéssel járnak (elsősorban alacsonyabb származású emberek esetében igaz).

A foglalkozási csoportok a kollektív erkölcs kialakulásában is fontos szerepet játszanak. Durkheim szerint az individualizáció nem eredményezi az emberek atomizálódását, hiszen kollektív morális imperatívuszok továbbra is kényszerítő erővel hatnak rájuk, azonban azok nem az egész társadalomhoz, hanem kisebb csoportokhoz (mint például a foglalkozási csoportok) kapcsolják őket. Ennek következtében az egyetlen közös erkölcs helyett a társadalomban „morális polimorfizmus” alakul ki.

David Grusky elismeréssel konstatálja, hogy Durkheim a nagy társadalmi osztályok határainak a huszadik század végén megfigyelhető fellazulását képes volt előre látni; úgy véli, a nagy társadalmi osztályok kutatása terméketlen vállalkozás, az osztályelmélettel foglalkozóknak sokkal inkább a kisebb (mikro- vagy mezzoszinten) ki-rajzolódó (új) osztályokra kellene figyelmüket összpontosítaniuk.

Tanulmánya végén Grusky összefoglalja azokat a kérdéseket, amelyek a durkheimi elképzelések alapján joggal felvethetők az osztály mint releváns szociológiai

ai fogalom körül kibontakozott vitában. A kérdésekre adott válaszok többsége Gruskynak a nagy társadalmi osztályok csökkenő szociológiai relevanciája melletti állásfoglalását tükrözik.

Pierre Bourdieu osztályelmélete, mint ahogy szociológiai öröksége általában, a szociológia klasszikusaiból, Marxból, Weberből és Durkheimből egyaránt táplálkozik. Bourdieu mindig tudatosan törekedett arra, hogy elméleti modelljei és empirikus kutatásai több lábon álljanak.

A Bourdieu-i osztályelmélet alapja az a korrespondanciaanalízis, amelyet a franciául először 1979-ben megjelent *La Distinction*-ban ismertet. Ahogy Elliot B. Weininger is megállapítja, ebben az osztályelméletben az anyagi és a szimbolikus javak eloszlásának kitüntetett szerepe van. A marxi koncepcióhoz képest – amelynél sokkal árnyaltabb társadalomképet vázol fel – egyik legfontosabb újítása, hogy a társadalmi térben nem a *priori* létező, könnyen körülhatárolható nagycsoportokat azonosít, hanem a különböző csoportokat az alapján helyezi el, hogy azok mennyi tőkével rendelkeznek, és hogy a tőke e két fajtája milyen arányt képvisel az össztőkén belül milyen arányt képvisel; ezek változást időben is figyelemmel kíséri, mivel az osztályba tartozás kulturális és anyagi javak fogyasztásában fejeződik ki.

Jól látható tehát, hogy Bourdieu nem diszkrét, hanem folytonos változókkal, nem eleve adott, hanem megkonstruálható osztályokkal dolgozik, s a társadalomban zajló állandó szimbolikus harc eredményeképpen az értékesként elfogadott tőkék, így az osztályok határa is folyamatosan változik. Ebben a koncepcióban a társadalom uralkodó és uralt osztályokra bontható szét, szem előtt tartva természetesen, hogy Bourdieu folytonos változóban gondolkodik, vagyis, hogy egy osztály csak *egy bizonyos mértékben* nevezhető uralkodónak, sőt, ezek a képlékeny osztályok is uralkodó, illetve alávetett frakciókra bonthatók tovább.

Bourdieu osztályelmélete elválaszthatatlan cselekvéseméletétől. Az osztályhelyzet és az egyéni cselekvések között az osztályhabitus közvetít, melynek eredményeként a hasonló osztályhelyzetben lévők esetében hasonló ízlések és cselekvések generálódnak: szerinte az emberek cselekvési szabadságát jelentős mértékben behatárolja, hogy milyen társadalmi közegekből-osztályból származnak, az egyéni cselekvések általában kevésbé tudatos módon mennek végbe, azok mélyen a habitusokban vannak legyökerezve (Bourdieu ezért is beszél inkább *gyakorlatokról*, mint *cselekvésekről*). Az osztályhabitusba ágyazott egyéni habitus azonban nem taszítja az embereket a determinizmus reménytelenül sötét kútjába, (elméletileg) egyéni újításoknak, látszólag váratlan cselekedeteknek is teret enged, az egyéneket azonban mégis nagyrészt ahhoz a környezethez láncolja, amelyben a habitus maga kialakult.

Az osztályok szerveződését, és így a társadalmi konfliktusok kialakulását Bourdieu szintén osztályalapokon képzei el, mivel az egy osztályba tartozók közel azonos életfeltételekkel rendelkeznek. Ők közel azonos tőkemennyiséggel és -összetétellel bírnak, s egyéni életútjukban is sok hasonlóság van. Mindez azonban még nem elegendő ahhoz, hogy osztályalapú kollektív cselekvés valósulhasson meg, hiszen szükség van arra a *szimbolikus* munkára is, amelynek eredményeképpen az egyazon osztályba tartozók egy osztályba tartozónak is fogják magukat látni, akiknek ellenfeleik és érdekeik is közösek. Az osztályalapon szerveződő társadalmi aktivizmus kialakulásával párhuzamosan az osztály folyamatos kategóriából diszkrét kategóriává válik.

Konklúzióként Weininger megállapítja, hogy Bourdieu osztályelméletében az objektív és a szubjektív (tehát az egyénen kívül és belül lévő) világ figyelembe vétele egyaránt nagy hangsúlyt kap egy az osztályelmélet talaján álló cselekvésemélet kidolgozásában. Bourdieu szociológiájában nominalista és realista vonásokat ötvöz, melyek érvényességét rendszerint empirikus vizsgálatokkal igyekszik alátámasztani.

A marxi munkaérték-elméletet bírálva Aage Sørensen a kizsákmányolás koncepcióját próbálja újradefiniálni. A (neo)marxistákkal egyetértésben a kizsákmányolás jelenségét a kapitalista társadalmak egyik legfontosabb tünetjelenségének tekinti. Magát a kizsákmányolás fogalmát Wright-hoz nagyon hasonló módon, zéróösszegű játszma-ként értelmezi: a kizsákmányoló nyeresége egyben a kizsákmányolt vesztesége is. A beralapú kizsákmányolás (*rent-based exploitation*) modelljének kidolgozásával Sørensennek az volt a célja, hogy a kizsákmányolás fogalmát pontosan definiálva megtisztítsa azt az idővel ráakódott ködös jelentésárnyalatoktól, és ezzel egy empirikus kutatásokban is jól használható fogalmat hozzon létre.

Sørensen számára azonban a kizsákmányolás nem önmagában fontos jelenség, az csak következménye a szabad piac hiányának. A szabad piacot ugyanis nem torzítják információbeli és hatalmi aszimmetriák, amelyek a tőkésék jövedelemtöbbletét eredményezik a munkásokhoz képest. Ha a piac tökéletesen szabad lenne, akkor egyrészt a munkás annál magasabb bért kapna, minél többet dolgozik, másrészt pedig osztályok sem léteznék. Sørensen a bért (*rent*) tág értelemben a bevételnek azt a részét tekinti, amely a vagyon használati költségét meghaladja.¹ Sørensen megállapítása szerint mindenki, aki magasabb bért kap munkájáért, mint amelyhez szabadpiaci körülmények között jutna, kizsákmányolónak számít, így – definíció szerint – a segélyből élő munkanélküliek is annak tekinthetők.

Mivel a jövedelemtermelő vagyon a tőkésék kezében van, a kizsákmányoltak azzal járnának a legjobban, ha ezt a vagyont újra szétosztanák.

Sørensen úgy gondolja, hogy a monopóliumok leépítésével a jövőben a többletjövedelmek eltűnnek, és az egymással szemben álló tőkés és munkásosztály helyett osztály nélküli társadalom jön létre. Ezzel párhuzamosan azonban a vagyoni különbségek megmaradnak, sőt, tovább nőnek, mivel a pluszjövedelmek eltűnésével a vagyon átörökítése továbbra is lehetséges marad.

Tehát Marxszal és a neomarxistákkal ellentétben Sørensen azt prognosztizálja, hogy a kizsákmányolás megszüntetésével szükségszerűen az egyenlőtlenségek további növekedése várható.

Az osztályelméletek legfőbb bírálói között számon tartott Jan Pakulski tanulmányában azt igyekszik bizonyítani, hogy az osztály fogalma, amelyet a szociológia még ma is előszeretettel használ, nem több idejétmúlt konstrukciónál. Szerinte legelőször arra lenne szükség, hogy belássuk, az osztály fogalma nem öröklött, hanem olyan fogalom, amelyet a múltban termékenyen lehetett használni a társadalmak rétegzettségének vizsgálatához. Az osztály fogalmát „a történeti-fejlődési folyamatba behelyezve egy *sajátos* egyenlőtlenségi formának kell tekintenünk, amely az ipari társadalmak korszakára volt jellemző”. (154. o.)

1 A sørenseni bérfogalom ezen értelmezését lásd. Wright, E.O.: Class, Exploitation and Economic Rents: reflections on Sørensen's Toward a Sounder Basis for Class Analysis. *American Journal of Sociology*, 2000.

Pakulski legélesebben a marxi osztályelmélettel száll szembe, s ehhez Marx egyik kortársát, Tocqueville-t, valamint Durkheimet hívja segítségül. Míg kapitalizusbírálatában Marx elsősorban az osztályok között fennálló permanens konfliktusokra, érdekellentétekre és a kizsákmányolási viszonyokra helyezte a hangsúlyt, addig Tocqueville úgy gondolta, a kapitalizmus inkább újabb és újabb lehetőségeket jelent a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben élők számára, és hidakat is képez a különböző rétegek között.

A kapitalista társadalmak alakulását Durkheim is hasonló optimizmussal kísérte figyelemmel, a kapitalizmusban, Tocqueville-hez hasonlóan, ő is az emberek előtt álló mobilitási lehetőségek növekedését látta, és az egyenlőtlenségeket általában a társadalmi munkamegosztás szükséges és legitim velejárójaként azonosította. Véleménye szerint a kapitalista társadalmak sokkal inkább foglalkozások szerinti kisebb csoportokra, mint nagy társadalmi osztályokra épülnek. „Osztályok kialakulása és osztályalapú konfliktusok helyett Durkheim folyamatos és többnyire harmonikus (bár az anómia által állandóan fenyegetett), és állami szabályozással összekapcsolódó foglalkozási differenciálódást jelzett előre” (159.o.).

Tocqueville szerint – hangsúlyozza Pakulski – a társadalmak legfontosabb választóvonalára nem a különböző osztályok, hanem a demokrácia hívei és ellenségei között húzódik. A nagy társadalmi osztályok megszületése, amely osztálykonfliktushoz vezetne, rendkívül valószínűtlen: egyrészt a munkások túl atomizáltak a szövetkezéshez, másrészt pedig a gazdasági elit sem alkot homogén csoportot, tagjait a folyamatos verseny és az érdekek változékonysága állítja szembe egymással.

Pakulski nem csak Tocqueville-t és Durkheimet, de Weber is ütközteti Marxszal: már Weber is elismerte, hogy az osztályhoz tartozás egy társadalom rétegzettsége szempontjából nem az egyetlen fontos kérdés, a politikai hatalom és a társadalmi státusz olyan tényezők, amelyek a társadalmi osztályba tartozást gyakran „keresztbe metszik”. Weber követői között is sokan hangsúlyozták, hogy az osztályalapú konfliktusok mellett etnikai, vallási, politikai dimenziók mentén is komoly konfliktusok alakulhatnak ki.

Pakulski az osztályhelyezettel párhuzamosan egyéb potenciálisan fontos egyenlőtlenségi dimenziókat is említ: státusz, iskolázottság és bizonyítványok, állampolgár *versus* nem állampolgár (menekültek, illegális bevándorlók stb.), nemi és faji különbségek. A társadalmi csoportok határozott körvonalát az adja, hogy mennyire működik a kizárás (*closure*) mechanizmusa. Pakulski úgy véli, a 21. század elején ezek a csoportok sokkal kevésbé zártak, mint korábban, s ebben az individualizációnak és racionalizációnak fontos szerepe volt. Ezzel párhuzamosan azt is megfigyelhettük, hogy míg korábban a foglalkozásbeli viszonyok jelentős mértékben az osztályviszonyokat tükrözték vissza, addig ez ma már csak nagyon korlátozott mértékben igaz.

A tanulmány végén Pakulski saját 2x2-es modelljét ismerteti, amelynek két elméleti és történeti végpontja az osztálytársadalom (*class society*) és a nem osztályalapú egyenlőtlenségek társadalma (*classless inequality*). A két köztes kategória a nem osztályviszonyokon, hanem valamilyen más domináns dimenzió alapján rétegzett (*dominant inequality*) és az összetett vagy vegyes rétegzettségű társadalom (*complex/hybrid stratification*).

Pakulski szerint a mai nyugati társadalmak jelenleg a nem osztályalapú egyenlőtlenségek társadalmi közé tartoznak. Abban, hogy ide eljutottunk, számos tényező –

individualizáció, racionalizáció, demokratizálódás, fogyasztás növekedése stb. – játszott fontos szerepet.

A könyv záró tanulmányában Wright arra törekszik, hogy a könyv lapjain ismertett különböző osztályelméleteket rendszerezze és, amennyire lehetséges, egymással közös nevezőre hozza. Ez természetesen nem könnyű vállalkozás, s a szerző szubjektív látásmódja sem zárható ki teljesen, mindenesetre szükséges, fontos feladat. Szerintem – és szerintem is – elsősorban Marx, Weber és Bourdieu osztályelméleteit érdemes összehasonlítani.

A weberi (és a neoweberiánus) megközelítés szerint az osztályok nem transzhisztorikus képződmények, és nem az egyetlenek, amelyek az emberek életéselyeinek szóródását eredményezik. A marxi (és neomarxista) elgondolás szerint az osztály fogalma továbbra is a legfontosabb társadalmat megosztó tényező, amely a társadalmi egyenlőtlenségek – ha nem is egyetlen, de – legfőbb forrása.

Wright felfogásában a weberi koncepcióhoz képest a marxi és a bourdieu-i felfogás is egy-egy fontos többletdimenzióval bír: Marx elméletében a normativitás és az emancipáció (elkötelezettség a proletariátus felemelése mellett) játszik fontos szerepet, Bourdieu-nél pedig a szubjektív-szimbolikus dimenzió kap kitüntetett figyelmet: az osztályba tartozás objektív dimenziója mellett az is fontos, hogy az emberek hogyan látják saját maguk és mások osztályhelyzetét. Bourdieu a szubjektív-szimbolikus tényező fontosságát hangsúlyozandó az osztályharcot (*lutte des classes*) gyakran az osztályozás harcaként (*lutte des classements*) parafrázálta.

Fontos azonban hangsúlyozni – és ezt Wright sajnos elfelejti megtenni –, hogy 1) időnként a marxisták is fontos szerepet tulajdonítottak és tulajdonítanak a szubjektív szférának (lásd például osztálytudat), 2) az emancipáció, az elnyomottak „felszabadítása”, szemük felnyitása, kollektív cselekvésre ösztönzése Bourdieu kései szociológiájában is rendkívül nagy hangsúlyt kap.

Ami a Grusky által bemutatott durkheimi osztályelméletet illeti, fontosságában és kidolgozottságában nem veheti fel a versenyt a marxi, a weberi vagy a bourdieu-i koncepcióval. A durkheimi „osztályelmélet” Wright a Pakuski által képviselt felfogással állítja rokonságba, ugyanis maga Durkheim is a „nagy osztályok” eltűnését prognosztizálta. Ezek a „nagy osztályok” a marxi vagy weberi értelemben vett osztályoknak feltethetők meg. Durkheim „osztályokon” olyan mikroszintű csoportosulásokat értett, amelyeket sem Marx, sem Weber és sem Bourdieu nem nevezett volna osztályoknak.

Ahogy írásom elején említettem, Wright ebben a könyvben két fontos kérdésről próbál reflektálni. Ami a különböző – klasszikus – osztályelméletek összehasonlítását illeti, Wright nem akar vagy nem tud egyértelműen állást foglalni abban a kérdésben, hogy a 21. század eleji nyugati társadalmak leírására és vizsgálatára a kötetben felvázoltak közül melyik koncepció a legalkalmasabb. Konklúziója sokkal inkább tekinthető diplomatikus, mint határozott állásfoglalásnak: „valaki egyszerre lehet az osztályok mobilitásának tanulmányozásában weberiánus, az osztályba tartozásnak az életstílusokra gyakorolt hatásának vizsgálatában Bourdieu követője, míg a kapitalizmus bírálólatában marxista” (192. o.).

Arra a kérdésre pedig, hogy vannak-e még osztályok, Wright nem tér ki részletesen, ám határozott állásfoglalása a marxi osztálykonceptió egyes fogalmai (elsősorban a kizsákmányolás) mellett azt sugallják, hogy egyáltalán nem osztja Pakuskinak az osztályok eltűnéséről alkotott felfogását.